

в інші психічні утворення.

Аналіз змісту поняття “ірреального бажання” спонукає до перегляду традиційного тлумачення речення “ірреального бажання” як засобу вербалізації нездійсненого бажання. Координація філософських, психологічних і лінгвістичних інтерпретацій цього терміна підводить до висновку, що речення “ірреального бажання” варто розглядати як синтаксичну конструкцію, яка належить до поля мовних засобів оцінки ймовірності здійснення події. Специфічне місце речення “ірреального бажання” у цьому полі визначено характером його модального плану як засобу передачі оцінки низької ймовірності здійснення бажаної події. Таке тлумачення речення “ірреального бажання” визначає принцип подальшого дослідження його прагматичних функцій через призму організації творчої діяльності особистості шляхом побудови задуму, планування та забезпечення сприятливих умов його здійснення.

Список використаних джерел

1. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000. – 396 с.
2. Загальна психологія (курс лекцій) / О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – Київ, 1997. – 436 с.
3. Кант И. Пролегомены по всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в качестве науки. – 2-е изд. – М.: Госуд. Социально-Экономическое Изд-во, 1937. – 247 с.
4. Крашенникова Е.А. Ирреальная модальность в немецком языке // Вопр. языкознания. – № 3. – 1960. – С. 86-90.
5. Потебня А.А. Мысль и язык / Антология мировой филологии: В 4 т. / Сост. В.В.Богатов, Ш.Ф.Мамедов. – М.: Мысль, 1972. – Т 4: Философия и социологическая мысль народов СССР XIX в. – С. 504-511.
6. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. – К.: Вища школа, 1986. – 116 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: ЗАО “Изд-во Питер”, 1999. – 720 с.
8. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А.Серебренников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
9. Сахарчук Л.І. До питання про критерії виділення речень стану в сучасній німецькій мові // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 23. – С. 47-54.
10. Філософський словник / За ред. В.Ш.Шинкарука – К.: Головна ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

11. Bausewein K. Akkusativobjekt, Akkusativobjektsätze und Objektsprädikate im Deutschen: Untersuchungen zu ihrer Syntax und Semantik. – Tübingen: Niemeyer, 1990. – 273 S.
12. Scholz U. Wunschsätze im Deutschen: formale und funktionale Beschreibung; Satztypen mit Verberst- und Verbletzstellung. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – 316 S.

The article analyses the philosophical and psychological content of concept of irreal wish.

Key words: irreal wish, wish, irreal wish.

Отримано: 28.03.2010

УДК 159.923.2

М.В. Папуча

Сучасні аспекти особистісного розвитку

Стаття присвячена вивченню сучасних аспектів особистісного розвитку. Аналізуються психологічні особливості та лінії розвитку особистості.

Ключові слова: особистість, розвиток, лінії розвитку особистості.

Статья посвящена изучению современных аспектов личностного развития. Анализируются психологические особенности и линии развития личности.

Ключевые слова: личность, развитие, линии развития личности.

Дослідження психічного розвитку полягає, на думку С.Д.Максименка, у пошуку відповідей на питання про “виникнення психічних явищ, їхнє походження, становлення у життєвих процесах, відновлення та визначення перспектив і проєктів подальшого розгортання” [12, 15]. Відносно окремих психічних явищ можна говорити про значні досягнення генетичної психології – досліджені напрями, закономірності і механізми розвитку пізнавальних психічних процесів, здібностей, мотивів поведінки, тощо.

Особистість у сучасному науково-психологічному підході розкладається на окремі складові частини, які і є дійсним предметом дослідження. Сама ж вона при цьому ніби виноситься за дужки, лише мається на увазі. Вона, отже, зникає з наукового аналізу, і це було б нормально, якби мова йшла про щось схематично-абстрактне. Але ж особистість завжди конкретна, жива і діюча. Щось суттєве весь час вислизає з уваги дослідників. Нам здається, що є певний і елементарний діалектичний розрив. Особистість є (і не може бути нічим іншим) сумою окремих своїх частин – мислення, сприймання,

почуттів, мотивів, характеру тощо. Але водночас вона ніколи не є лише сумою цих частин. Більше того, кожна частина ніколи не існує окремо і самостійно, вона є носієм всієї особистості, а також її відбиттям. Особистість живе, розвивається і формується, як цілісність. В цьому живому русі цілісності змінюються взаємозв'язки окремих складових і змінюються самі ці складові. Але ці зміни – вторинні і третинні, порівняно зі змінами цілого – особистості. Вони виникають після окремого живого руху особистості, накопичуються і сприяють наступним цілісним рухам. Ігнорування цієї простої діалектики призводить до свавільного “розтину” цілісної людської особистості на окремі шматки. Це є, на думку О.С.Арсеньєва, зведення особистості до звичайної (хоч і дуже складної) речі серед інших речей [2]. Виникає безособистісна психологія, згодом знеособлюється і педагогіка. Такий стан речей взагалі не можна називати поганим або гарним – сучасна наука (і не лише психологія) просто не знає іншого шляху дослідження.

В цілому ми можемо констатувати, що головна проблема наукового дослідження особистості та її розвитку полягає в тому, що тут не просто співпадають об'єкт і предмет, вони є тотожними. Це нонсенс для сучасної науки (але лише для сучасної). Але факт є факт: будь-яке звуження аналізу зразу руйнує об'єкт дослідження. З цієї ситуації є два виходи: або вивчати окремі складові частини особистості і стверджувати, що тим самим вивчається вся вона, або спробувати, попри усе, здійснити цілісний підхід до особистості. З першим виходом тепер все зрозуміло – там особистість не вивчається, а на підставі конкретних даних про окремі психічні явища вибудовується певна схема. Другий вихід теж має свої проблеми і недоліки, але саме в цьому напрямі ми будемо рухатись в своєму подальшому аналізі¹.

¹ До речі, парадоксальність особистості як об'єкта дослідження чітко видно, якщо взяти площину наукових понять. Існує дуже багато спроб визначення терміна “особистість”, але жодне з них не є визначенням поняття. Це завжди звучить як комплекс. За Виготським, в основі комплексу лежать фактичні зв'язки, які відкриваються в безпосередньому досвіді [5, 140]. Отже комплекс фіксує те, що безпосередньо спостерігається і довільно групується. Він не відкриває сутності явища, а отже, не є поняттям. І такими є всі визначення особистості. Просто деякі з них доповнюються власними умоспогляданнями. На наш погляд, все це відбувається тому, що особистість – дійсно не поняття, а категорія (також як категорії “матерія”, “свідомість”, “природа” тощо). А в їхньому пізнанні (і теоретико-епістеміологічному, і практично-дослідницькому) зовсім не діють “правила” і механізми сучасних позитивних наук (див. З цього приводу Гегель [6], Б.М.Кедров [9], Е.В.Ільєнков [7], Г.С.Батіщев [3]. За О.Ф.Лосевим “особистість є завжди обов'язково життя, а не чисте поняття. Чисте поняття повинно бути здійснене, матеріалізоване, щоб говорити про особистість” [10, 75].

Точка відліку цього аналізу лежить не в нескінченній різноманітності психології особистості і не в її біологічних підвалинах. Вона – в її житті і постійному русі. “Особистість, – пише Лосєв, – не є ні пізнання, ні воля, ні почуття, ні душа, а є реальна і субстанціальна ствердженість і пізнання, і волі, і почуття, і душі” [11, 92]. Це ствердження відбувається постійно, воно є саме життя. Отже дійсне розуміння особистості як цілісності (живої і неподільної) лежить у площині її життєвого шляху. Лосєв, як бачимо, вилучає особистість з тіла, оскільки, дійсно, не людина належить своєму тілу, а навпаки, тіло належить людині, при чому воно не є єдиною формою існування особистості. Ця позиція філософа ставить його біля витоків культурно-історичної теорії Виготського, яку Д.Б.Ельконін назвав “некласичною психологією” саме через те, що в ній виток вищих психічних функцій “розміщені” не в глибинах істоти, а в соціальному її існуванні.

Цей підхід розкриває таємницю особистості, яка полягає у способі її життя. Неперевершений знавець проблем внутрішнього світу людини, С.Л.Рубінштейн, зазначав, що такий напрям аналізу вимагає нового методу. “Метод вивчення людини, специфічно людського способу існування полягає в тому, щоб розкрити людину в усіх для неї суттєвих зв'язках і відношеннях, в кожному з яких вона виступає в новій якості” [15, 261]. Суто людський, особистісний спосіб існування реалізується в трьох основних життєвих площинах – в діяльності, взаємовідносинах та самосвідомості. Визнання самосвідомості однією з рівноцінних сторін буття особистості не є загальноприйнятим у вітчизняній філософсько-психологічній традиції, яка, головним чином, “орієнтує” життя людини назовні, від себе. Однак, ми поділяємо наступну думку Л.І.Анциферової: “Особистість, нарешті, – це людина, яка постійно оповідає самій собі про свої взаємовідношення з цілим світом і у внутрішній полеміці з уявним співрозмовником стверджує, захищає, осуджує, змінює, вдосконалює себе” [1, 4].

Повертаючись до думки С.Л.Рубінштейна, відзначимо принципово важливий момент: особистість в сутнісних для себе відношеннях зі світом щоразу виступає в оновленій якості. Це означає, що основним (і єдиним!) способом буття особистості є розвиток, який відображає сутнісну потребу людини, як універсальної істоти – “постійно виходити за власні межі, досягати можливої повноти втілення в індивідуальній формі своєї родової сутності” [1, 4]. Особистість являє собою утворення, яке просто не існує поза розвитком. Це є дійсно живе тіло, пластичне, рухливе й гнучке в своїй життєдіяльності. Навіть стійкі властивості, узагальнені

емоційно-чуттєві відношення і стабільні психічні стани завжди мають процесуально-динамічний характер, отже їм завжди властивий функціональний розвиток. Співвідношення стабільного і змінного в особистості є надскладною проблемою теоретичної психології.

Задача аналізу полягає в тому, що дослідити єдиний процес розвитку цілісної особистості, не вдаючись до штучної логіки виокремлення окремих її компонентів. Як складна відкрита система, здатна до саморегулювання, особистість розвивається як єдина цілісність. Її складність і багатомірність призводить до виникнення всередині цілого окремих ліній розвитку. Кожна з них є окремою лінією розвитку цілісної особистості. “Окремість” означає, що всередині лінії є свої специфічні механізми і закономірності, які роблять її несхожою на інші лінії. В той же час, ці окремі лінії пов’язані між собою і утворюють складну систему взаємозв’язків. Це, так би мовити, зв’язок окремих ліній “по горизонталі”. Крім того, кожна лінія розвитку є аспектом, частиною, окремим напрямом розвитку всієї особистості. З точки зору діалектичної логіки ми маємо справу зі складним і неоднозначним взаємовідношенням цілого й частини та сутності й явища².

Лінії розвитку особистості не є “одиницями аналізу” в тому значенні, яке надає останнім генетична психологія. Головна відмінність в тому, що лінія розвитку не визначається за допомогою аналізу, а дійсно існує і в такому вигляді “схоплюється”, а вже потім аналізується. Мабуть, в межах кожної лінії можна знайти свою “одиницю”, але ми зовсім не впевнені в тому, що це треба робити. Сутність підходу полягає в тому, що береться лінія розвитку особистості, а не розвиток окремих частин особистості (пізнавальної сфери, емоцій, мотивів тощо). Отже, це є не аналіз частин, а аналіз цілісного життя людини³. Таких ліній розвитку особистості може бути багато, і не всі вони зараз відомі. Спираючись на дані сучасної

² О.Ф.Лосев пише про це так: “Якщо ціле є лише сумою окремих частин, то це означає, що немає ніякого цілого, адже якщо воно не міститься в кожній окремій частині, то воно не міститься і в усіх разом взятих частинах” [10, 128].

³ Можливо, краще зрозуміти нашу позицію допоможе досить умовне і далеке порівняння процесу розвитку особистості із звучанням складного музичного твору. Останнє являє собою живу й рухливу цілісність, яку не можна розкласти на складові частини без того, щоб не порушити цілісності враження. Одночасно, не порушуючи цього враження, в творі можна виділити основні лінії його звучання (розвитку) – інтонації, теми, варіації тощо. Кожна з них несе в собі ціле і, водночас, пов’язана з іншими. Але вона існує і сама по собі, маючи свій зміст і механізм розвитку. Аналогічно ми бачимо розвиток особистості.

науки, ми можемо говорити про такі **основні лінії розвитку особистості**:

- лінія розвитку відношень особистості із зовнішнім світом (розвиток суб’єкт-об’єктних і суб’єкт-суб’єктних взаємостосунків);
- розвиток інтеграції особистості;
- розвиток процесів вираження особистістю свого внутрішнього світу;
- розвиток довільності поведінки;
- розвиток системи особистісних переживань;
- ускладнення особистості;
- розвиток організму людини, “тіла особистості”.

Вже сам перелік засвідчує, що в аналізі охоплюються основні напрямки і прояви життя особистості. Головне, на наш погляд, полягає в тому, що такий підхід нарешті дозволяє уникнути атомізму, довільного розкладання на частини та схоластично-абстрактного узагальнення. Тут долаються й інші традиційні протиріччя і складнощі аналізу особистості та її розвитку. Описаний підхід ґрунтується на певному діалектичному розумінні процесу розвитку цілісної особистості. При дослідженні цього процесу ми, як правило, зіштовхуємось з принциповими суперечностями, які органічно йому притаманні. Тому спроба їхнього вирішення в межах логіки, відстороненої від самого живого руху, завжди є частковою і штучною. Які суперечності ми маємо на увазі?

1. Розвиток особистості – розгортання чи новоутворення?

Концепції розвитку особистості, як розгортання певних “структур” або “планів”, які від початку існують в особливому згорнутому стані в людині, мають давню історію і є дуже сильними в сучасній філософії і психології особистості. Одна з причин їхньої стійкості – довільне, і ми б сказали, зручне перенесення законів розвитку організму на особистість в цілому. Біологія ніяк не може звільнитися від епігенетичних уявлень про розвиток живого організму, хоча ці уявлення і суперечать новим науковим фактам. Абсолютна більшість розуміє процес розвитку біологічної істоти як розгортання і реалізацію генетичної програми. Після бурхливої і переможної для Є.В.Льєнкова і його колег літературної філософсько-психологічної дискусії 70-х років буквальні і прямі перенесення уявлень біологічного епігенезу на розвиток особистості стали в вітчизняній науці все ж непопулярними. Разом з тим, слід визнати, що генез окремих особистісних структур розглядається дуже часто саме в рамках цієї парадигми (розвиток здібностей є прямим результатом розгортання задатків, розвиток характеру є розгортання

властивостей нервової системи та інше). Хоча ці теоретичні погляди в більшості випадків не декларуються, однак побудова і способи аналізу експериментальних досліджень та прикладна психологічна (корекційна) робота засвідчує дійсне методологічне підґрунтя таких робіт. Ми вже не говоримо про сферу практичної педагогіки, де уявлення про біологічну запрограмованість і фатальність не лише здібностей і рис характеру, а й ціннісних орієнтацій дитини є абсолютними і єдиними принципами побудови процесу навчання і виховання (звісно вони і тут є не гучними, а саме дійсними, такими, що мовчки приймаються більшістю).

Річ, однак, не лише у біологічній програмі та її розгортанні. Сучасна західна психологія особистості дуже широко використовує принцип розгортання. Офіційно лише теорія Е.Еріксона має назву епігенетичної, але, як засвідчує аналіз, вона далеко не самотня. За Еріксоном, розвиток особистості має чітко стадіальний характер, “ці стадії є результатом епігенетичного розгортання “плану особистості”, який успадковується генетично” [16, 219]. Роль суспільного оточення – сприймати успадковані стадії і сприяти їх проходженню дитиною. Що являють собою ці “плани” залишається незрозумілим. Аналогічною є позиція гуманістичної психології і феноменології. Так, Л.Хьелл і Д.Зіглер зазначають: “Роджерс постулює природний розвиток людей до “конструктивної реалізації” властивих їм вроджених можливостей” [16, 534]. А.Маслоу говорить про розгортання самості (що це, як не чергова “програма” або “план”), і процес розвитку, на його думку, полягає в актуалізації цієї самості (самоактуалізація). Цікаво те, що гуманістична психологія, яку називають “новою хвилею” і яка виникла як жорстка опозиція психоаналітичним теоріям, залишила той самий принцип епігенезу, який був провідним у психоаналітиків. Тільки вона поміняла, програми: якщо в психоаналізі розвиток тлумачиться як розгортання підсвідомого (інстинктів, потягів, архетипів), то для гуманістичної психології розвиток є розгортанням надсвідомого.

Привабливість і уявна зрозумілість явища розгортання породжує, однак, багато питань і дуже розходиться з реальним життям реальної особистості. Головним є навіть не те, що “плани”, і “програми” залишаються явищами незрозумілими і такими, які взагалі не підлягають пізнанню. Важливішим є надто жорсткий детермінізм, який зовсім не відповідає реальності. Весь досвід свідчить про те, що людина сама обирає свій шлях, сама переживає прагнення і знаходить способи їхнього досягнення. Вона часто помиляється і розчаровується, змінює своє життя, знаходить інше оточення, відмовляється від звичок і т. ін. Все це якось не з’єднується з

програмованістю. Далі, слід визнати, що якими б не були складними програми, вони все ж обмежені. Натомість, різноманіття людських індивідуальностей, як варіантів розвитку особистості – і безмежне, і необмежене.

Крім того, існують, власне, наукові факти, які засвідчують, що значна кількість окремих психологічних структур особистості протягом її розвитку не розгортається, а, навпаки згортається. Так, з виникненням опосередкованості специфічно розгортається пізнавальна сфера людини: завдяки опосередкованому запам’ятовуванню, наприклад, людина може “дозволити собі” зберігати в актуальному досвіді не величезну буквальну інформацію, а її знак. Згортання притаманне всім вищим психічним функціям особистості.

В культурно-історичній теорії Л.С.Виготського процес розвитку особистості розуміється не як розгортання чогось згорнутого і закодованого, а як виникнення принципово нових психологічних якостей – новоутворень, які відбуваються в активній діяльності і взаємодії індивіда з культурним середовищем, іншими людьми. В цьому процесі біологічне (підсвідоме) грає свою роль, але це роль не програми.

Отже, існує не суперечність навіть, а протиріччя: з одного боку, розуміння розвитку особистості, як розгортання внутрішнього плану (програми), який в якомусь вигляді є в людині зараз. З іншого – бачення розвитку, як набуття психічних новоутворень в активній розподіленій діяльності. Протиріччя це виникає, на наш погляд, через позаособистісну логіку першої точки зору. Ці дві позиції можуть бути діалектично поєднані: розвиток особистості являє собою набуття індивідом психічних новоутворень у власній діяльній активності. Поява цих новоутворень і означає розгортання, ускладнення особистості в цілому.

2. Розвиток особистості відбувається шляхом привласнення індивідом культурно-історичного досвіду всього людства. Але не зовсім зрозумілими є механізми переплавлення цього досвіду в живу тканину особистості, в її досвід. З іншого боку, як привласнення досвіду сполучається з внутрішнім процесом розвитку і з активністю самої людини? Іншими словами, розвиток особистості відбувається лише в процесах навчання, виховання та інших формах взаємодії, але він не відбувається лише в цих процесах. Дане протиріччя є суто епістеміологічним, і виникає воно через спрощене розуміння процесу привласнення, ототожнення його з соціалізацією. Остання являє собою адаптивний “зовнішній” процес пристосування людини до соціальних умов існування. Привласнення ж є не просто засвоєнням (інформації, правил), а “перенесенням у власну голову” (вираз філософа) культурно-історичних значень. Це є процес виникнення

ідеального. Зустрічаючись в процесі реалізації власної активності з соціальним середовищем, людина *створює з цих об'єктів* (матеріальних, або ідеальних) особливі засоби-знаки, що допомагають їй реалізувати свою активність. Ці засоби перетворюються в психічні структури свідомості, розвиваючи і змінюючи її. Так відбувається з'єднання власних сутнісних механізмів розвитку з рухом особистості в соціумі. Фактично, як вказував Л.С.Виготський, розвиток особистості є не соціалізацією, а, навпаки, індивідуалізацією, оскільки в цьому процесі особистість ускладнюється і набуває унікальності і неповторності. Отже, протиріччя долається в тому, що, як пише Е.В.Льєнков, "індивід повинен "привласнювати" не готові результати розвитку культури, а лише результати разом з процесом, що їх породжує і продовжує породжувати, тобто, разом з історією, яка їх створює" [7, 378]. Відбувається процес, який має назву "розпредметнення", коли людина у власній активності здійснює розкриття вселюдських зусиль і механізмів, які привели до появи предметів культури. Це є, власне, квазідослідження, квазітворчість. Але пристосована "квазі" доречно лише з точки зору соціальної цінності результату. Для самої ж особистості, внутрішньо, це є справжня творчість. Ця теза дуже суттєва для педагогічного процесу. Вона засвідчує, що принципово невірною є установка, яка панує в педагогіці і психології, ніби: "розвиток інтелекту – наслідок оволодіння готовими знаннями, а також уміннями і навичками їхнього використання, та й взагалі психічний світ людини формується лише в процесі засвоєння поставлених перед людиною готових, канонізованих форм культури, дидактично адаптованих до її вікових можливостей" [13, 70]. В цьому випадку, зазначає далі Ф.Т.Михайлов, розвиток буде мінімальним і випадковим. Натомість, *справді* розвивальна освіта полягає в тому, що перед людиною ставиться не готовий об'єкт засвоєння, а створюється особлива навчальна ситуація, в якій у суб'єкта виникає власна задача і власна творча активність, спрямована на оволодіння засобом і ситуацією в цілому. Л.С.Виготський написав про це: "Лише тоді, коли особистість оволодіває тією чи іншою формою поведінки, вона піднімається на вищу сходинку" [4, 316].

3. *Проблема взаємодії розвитку цілісної особистості і окремих психічних структур.* Це, власне, питання співвідношення цілого і частин у розвитку. Теоретично воно, завдяки діалектичній логіці, вирішується досить нескладно: "Розвиток кожної окремої функції, – зазначає Виготський, – є похідною від розвитку особистості в цілому" [4, 316]. Отже, зрозуміло: розвиток особистості є визначальним і випереджаючим відносно окремих психічних

структур і механізмів. Зрозуміло, що лише дослідження розвитку цілісної особистості може пояснити особливості розвитку її частин, і аж ніяк не навпаки. Те саме стосується і педагогічного управління розвитком індивіду: вирішальний і прогнозований результат навчання і виховання можна досягти лише на лінії взаємодії з цілісною особистістю, але не на шляху впливу на окремі психічні функції. Загадково і дещо алогічно в цьому плані звучить наступна фраза Виготського: "Отже, прослідковуючи розвиток кожної окремої функції, ми прослідкували цим самим і розвиток особистості" [4, 316]. Суперечність тут суто зовнішня, адже автор пише про аналіз, який проводив сам в тій логічній парадигмі, згідно якої кожна функція не є окремою у прийнятому значенні (тобто ізольованою), а такою, що несе на собі відбиток всієї особистості.

Ми схильні вважати, що з появою особистості ситуація не просто обертається, вона залишається діалектично суперечною і дуже складною. На рівні з тим, що особистість як цілісність тепер дійсно визначає і спрямовує розвиток окремих структур, останні теж визначальним способом впливають на розвиток цілісної особистості. Відбувається постійний плин, нескінченний перехід одне в одне, так що визначити домінуючу структуру не так вже й просто (так, дуже часто проблеми окремих структур, наприклад, мислення, пам'яті, або темпераменту є справжнім обмежуючим фактором розвитку цілісної особистості. А може бути і навпаки).

4. *Розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу.* Це є шлях до себе, шлях самопізнання і самоусвідомлення. Власне кажучи, психічний розвиток тільки тоді стає розвитком особистості, коли він починає являти собою рефлексію людиною власного досвіду. З цього моменту людина сама визначає напрями власного розвитку, контролює його і несе за нього відповідальність. Це є те, що в сучасній психології називають саморозвитком.

Але, водночас, розвиток особистості не може бути зведений до рефлексії. Насправді, і це дуже дутально писав С.Л.Рубінштейн, дійсний особистісний розвиток здійснюється виключно в площині активної діяльній взаємодії людини з оточуючим світом. Індивід розвивається як особистість: не занурюючись в себе і втікаючи від світу, а, навпаки, активно взаємодіючи зі світом, з іншими людьми.

Розв'язання цієї суперечності полягає в одночасному "утриманні" цих двох ліній розвитку. Людина, яка зосереджується на собі, відсторонюючись від світу, "втікаючи від нього", – як це формулював Е.Фромм, є дисгармонійною особистістю, а її розвиток деформується, спонукаючи інволюцію. Але, разом з тим, людина, яка не здатна до

глибокої рефлексії і саморегуляції, теж є дисгармонійно-поверховою, безвідповідальною і неперспективною. Адже така позиція зумовлює недостатність саморегуляції та кризи відповідальності. Кінець кінцем вся особистість може бути зведена лише до зовнішніх проявів, являючи собою простий набір соціальних ролей-масок.

5. *Розвиток особистості являє собою, фактично, історію її розвитку.* Безперервність протікання особистісних процесів означає, що в кожний період свого існування особистість слід розглядати як результат існування минулого. Її справжнє ґрунтується на історії розвитку, є похідною цієї історії. Визначальним є досвід, який набуває особистість, здійснюючи життєвий шлях. Виходить, що особистість, її дійсний теперішній стан і майбутнє можна зрозуміти та пояснити, виходячи з історії її розвитку. Це положення дуже широко використовується в окремих напрямках практичної психології, особливо в психоаналізі. Абсолютизація його призводить до прийняття тези, що минуле особистості визначає і жорстко детермінує її життєвий шлях (З.Фрейд і особливо А.Адлер). Однак, життєвий досвід і наукові факти говорять про те, що особистість, закономірності її розвитку і прогнозування майбутнього, насправді, не можна зрозуміти, лише на основі досвіду і минулого самих по собі. Зокрема, в когнітивній психології доведено, що відтворення матеріалу з пам'яті відбувається не таким чином, як ми щось беремо з резервуару, а строго в контексті сучасної ситуації і проблем сьогодення. Більше того, матеріал, що відтворюється, не є в чистому вигляді таким, як він запам'ятовувався. Він інший, такий, яким бачить його людина зараз. З цим явищем дуже часто зустрічаються практичні психологи і психіатри, коли досліджують преморбідні стани: не лише пацієнт, але й його близькі тлумачать минуле з точки зору того, що людина стала хворою. Вони ніби шукають в ньому підтвердження розвитку хвороби (або навпаки, тлумачать його так, ніби ніякої хвороби просто не могло бути. Це – у випадку, коли близькі не приймають хворобливого стану пацієнта). Г.Олпорт, полемізуючи з психоаналітиками, встановив наявність у людини так званих “автономних комплексів”. Ці новоутворення мотиваційного характеру формуються у людини на певному етапі життя і зовсім не пов'язані з історією розвитку. Принаймні, функціонування автономного комплексу та його виникнення повністю визначається сучасним життям людини. Ґрунтовно вирішує співвідношення минулого, сучасного і майбутнього в розвитку особистості Л.С.Виготський у вченні про “зону найближчого розвитку”.

Перераховані та деякі інші суперечності в тлумаченні розвитку особистості підкреслюють складний і неоднозначний характер цього

процесу. Витоком таких суперечностей є невизначеність змісту категорії “розвиток особистості”, яка є ключовою і зумовлює розуміння окремих механізмів і фактів. Однак не слід думати, що це питання має однозначне вирішення. “В науці, – зазначає Е.В.Льєнков, – з приводу кожного предмета завжди можливі у крайньому разі дві взаємовиключні теорії, однаковою мірою виправдані і з точки зору “чистої логіки”, і з точки зору досвіду. Ці антиномії – індикатори довічної незавершеності пізнання і моральної сфери (“практики”)[8, 205]. Зрозуміло між тим, що процес розвитку як всезагальний момент існування світу в цілому, в конкретних об'єктах цього світу повинен мати свою специфіку, відрізнятися від такого ж процесу в інших об'єктах. Ми вважаємо, що відносно розвитку особистості в наявних на даний час теоріях ця специфіка не враховується. Відбувається так, що власне розуміння дослідником категорії “розвиток” простим і прямим способом “накладається” на існування особистості. Саме ця “операція” породжує окремі недоречності і деформує наше уявлення про життєвий шлях особистості.

Нарешті ми наголосимо на необхідності забезпечення у педагогічному процесі всіх основних ліній становлення особистості дитини. Дисгармонія особистості, життєві проблеми виникають, як свідчать наші дані, головним чином, через те, що в процесі навчання і виховання основні лінії не розвиваються відповідно до своєї природи. Іншою причиною є те, що ми називаємо “педагогічною самовпевненістю” вчителя, коли він без достатнього знання учня проектує його особистість так, як, на його думку, є правильним і добивається здійснення свого проекту.

Перераховані тут ескізні принципи лише визначають точку відліку руху освітніх систем адекватно до природи особистості. Їх розгортання може дійсно призвести до принципової зміни педагогічної системи в напрямі її олюднення і гуманізації.

Список використаних джерел

1. Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Под ред. Л.И.Анциферовой. – М.: Наука, 1981. – С.3-18.
2. Арсеньев А.С. Проблема цели в воспитании и образовании. Цель в воспитании личности // Философско-психологические проблемы развития образования / Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1981. – С. 54-73.
3. Батищев Г.С. Деятельностная сущность человека как философский принцип // Проблема человека в современной философии. – М.: Наука, 1969. – С.73-144.

4. Выготский Л.С. История развития высших психических функций. Собр. соч. в 6-ти томах. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 336 с.
5. Выготский Л.С. Детская психология. Собр. соч. в 6-ти томах. – М.: Педагогика, 1984. – Т.4. – 432 с.
6. Гегель. Сочинения. – М.: Наука, 1963. – Т.4.
7. Ильенков Э.В. Что же такое личность? // Ильенков Э.В. С чего начинается личность / Под ред. Р.И.Косолапова. – М.: Политиздат, 1983. – С. 319-357.
8. Ильенков Э.В. Идеал // Ильенков Э.В. Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 204-212.
9. Кедров Б.М. Беседы о диалектике. – М.: Молодая гвардия, 1983. – 240 с.
10. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С.21-185.
11. Лосев А.Ф. Дерзание духа. – М.: Художественная литература, 1988. – 367 с.
12. Максименко С.Д. Основы генетичної психології. – К., 1998. – 217 с.
13. Михайлов Ф.Т. Общественное сознание и самосознание индивида. – М.: Наука, 1990. – 223 с.
14. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. Тексты. – М.: МГУ, 1986. – С.200-231.
15. Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С.255-285.
16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1999. – 606 с.

The article is devoted to investigating of modern aspects of personality's development. Psychological peculiarities and lines of personality's development are analysed.

Key words: personality, development, lines of personality's development,

Отримано: 14.03.2010

УДК 159.923.2

Т.И. Пашукова

Влияние факторов семейного воспитания и особенностей общения на эгоцентрическую направленность подростков

У статті розглядається егоцентризм як стан і властивість особистості, аналізуються результати дослідження співвідношення тактик виховання і величини егоцентризму у підлітків. Показано значення позиції підлітків у системі сімейних відносин та роль спілкування з братами і сестрами як факторів, що впливають на егоцентричну спрямованість.

Ключові слова: егоцентризм, форми егоцентризму у підлітків, тактика сімейного виховання, стилі спілкування, внутрішньосімейні стосунки.

В статье рассматривается эгоцентризм как состояние и свойство личности, анализируются результаты исследования соотношения тактик воспитания и величины эгоцентризма у подростков. Показано значение позиции ребенка в системе внутрисемейных отношений и роль общения с братьями и сестрами как факторов, влияющих на эгоцентрическую направленность подростков.

Ключевые слова: эгоцентризм, формы эгоцентризма у подростков, тактика семейного воспитания, стили общения, внутрисемейные отношения.

В последние десятилетия, введенный Жаном Пиаже, термин “эгоцентризм”, предназначенный для характеристики стадии развития детского мышления и речи, чаще всего определяют как неспособность субъекта, сосредоточенного на своих интересах, принимать в расчет мнения, интересы, планы, точки зрения других людей и координировать их со своими собственными [5; 3, с. 10-11]. В 70-е и 80- гг. за рубежом понятие “эгоцентризм” уже применялось для характеристики свойств личности и её позиции в общении и взаимодействии, а с 90-х г. XX в. данный термин используется для описания поведения человека, характеристики его общения и особенностей отношений к другим людям [7-10]. При этом эгоцентризм соотносится с системой ценностей, направленностью личности, её позицией и переходит в сферу социально-психологического исследования.